

Könyvszemle

SIPOS JÚLIA GONDOZÁSÁBAN

AZ EURÓPAI POSZTKOMMUNIZMUSOK ELSŐ HARMINC ÉVE

Csaba László új könyve (*Válság gazdaság világ*) nem kis feladatra vállalkozik. A könyv alcíme (Adalékok Közép-Európa három évtizedes gazdaságtörténetéhez, 1988–2018) még nyomatékosabbá teszi a szerző ambícióit. Egy sokrétű régió három évtizedéről írni nem akármilyen ráadásul ebben a régióban ez meglehetősen drámai három évtized volt: az államszocializmusból piacgazdaságba való átmenet korszaka, amit az Európai Unióhoz és NATO-hoz való csatlakozás kihívásai követtek, majd ezt zárta a 2008-as világgazdasági válságot követő évtized.

A szerző Közép-Európa gazdaságtörténetét tágas perspektívába állítja, globalizálódó világunkban a témáról csak a világrendszerben zajló folyamatok elemzésébe ágyazva lehet beszélni, és kitüntetetten fontos Közép-Európa számára az Európai Unión belül zajló integrációs folyamat. Bár Csaba jól ismeri Közép-Európa valamennyi országát, évtizedenként ugyanazt a négy országot választja különös gonddal elemzett esettanulmányként, ezek Németország, Lengyelország, Magyarország és Oroszország. Ezek közül „klasszikus Közép-Európa” persze Lengyelország és Magyarország, de sok érv szól Németország bevonására is: végül is a 19. században Közép-Európa a Németországot és a német érdekszférát jelentette. Továbbá, az első évtizedben Kelet-Németország az „átmeneti” országok egyik különösen érdekes példája volt, s bár a Német Szövetségi Köztársaság mintegy „lenyelte” az egykori NDK-t, a szövetségi köztársaságon belül a keletnyugat szakadék 2019-ben is tovább él (gondoljunk itt csak az AfD, az Alternative für Deutschland hatására, a migránskérdés drasztikusan különböző kezelésére). Oroszország persze nem Közép-Európa, de nagyon jó kontroll annak elemzésére, hogy az átmenet mennyire Közép-Európa-specifikus, vagy mennyire vannak univerzálisnak tekinthető sajátosságai.

Mielőtt írnék Csaba László kiváló elemzéséről, a három évtizedről s a négy ország rögzös útjairól, néhány megjegyzést kell tennem azzal kapcsolatban, miféle közgazdaságtant művel Csaba. Ez távolról sem triviális kérdés, hiszen a közgazdász szakma – már amennyire szociológusként én azt meg tudom ítélni – mély válságban van.

A kauzalitás kérdése az elmúlt évtizedekben a tudományosság kritériumává vált minden társadalomtudományban, de különösen a közgazdaságtanban. Az

empirikus társadalomtudományok azonban változók között csak korrelációt tudnak kimutatni, a természettudományokhoz hasonló kauzális magyarázatokhoz „véletlen kijelölésre” lenne szükség. Ez azt kívánja, hogy ki tudjunk választani a megfigyelendő jelenségek közül olyanokat, melyeket kiteszünk egy meghatározott hatásnak (kezelésnek), s meg kellene tartanunk másokat, melyekre kontrollcsoportként tekintünk, azok nem kapnak „kezelést”. A szó szűkebb értelmében ezt a módszert nevezzük kísérletnek. Ezt megvalósítani társadalmi-gazdasági jelenségek esetében nagyon nehéz, szinten lehetetlen. Ennek ellenére a közgazdász szakmában szinte dominánssá vált a törekvés, hogy a természettudományokhoz hasonló „tudományt” műveljenek. Ezért sokan – egyre többen – „kísérletekből” (gyakran számítógépes kísérletekből) generálnak adatokat, s azokat matematikailag korrekt módon modellezik. A közgazdászok egy (legalábbis az Akadémiában zsugorodó) része ezt nehezményezi, úgy véli, ez a modellező, analitikus, „matematikai” közgazdaságtan elszakad a gazdaság reálfolyamataitól (hasonló módszertani változás történik a politikatudományban, de még a szociológiában is).

Csaba László ebből a szempontból egy számomra vonzó, kivételes kutató. Kornai János csúcsteljesítményeit (így *A hiányt*) idézve imponálóan logikus, de a reálgazdasági folyamatokra viszonylag érzéketlen analitikus gazdaságtannal szemben egy, a gazdaság empirikus tényeire figyelő „institucionalista” gazdaságtant művel. Érdekes egyébként, hogy Csaba Lászlónak a hozzá legközelebb álló közgazdásztokról, így Paul Krugmanról és Joseph Stiglitzről (mindketten Nobel-díjasok) Thomas Pikettyig (fogadok rá, ő is Nobel-díjas lesz), nincs túl jó véleménye (bár episztemológiai ikertestvérei, de számára túl baloldaliak? Csaba egy alapvetően konzervatív úr).

Mondandóm lényege: Csaba László az én társadalomtudomány felfogásom szerint végre egy olyan kiváló közgazdász, akít a gazdaság valóságos, empirikus folyamatai szenvedélyesen érdekelnek. Csaba kedvenc közgazdászaim közé tartozik.

Most szeretnék néhány megjegyzést fűzni a könyv empirikus elemzéséhez. Először is, Csaba egy ma túlfűtött politikai és társadalomtudományi környezetben a józanság hangja. Nem gyalázza azokat, akikkel nem ért egyet, lehetőséget ad jelenségek alternatív értelmezésére. A könyv továbbá interdiszciplináris, politikai ökonómia a szó legjobb értelmében. Csaba jó politológus, sok szociológiát is tud és ért – e könyv nem pusztán közgazdasági elemzés.

Rendkívül fontos a tanulmány kiindulópontja. Csaba szerint a pályafüggőség elmélete valószínűleg túlhangsúlyozza a kezdeti állapotok és a hosszabb távú történelmi („Magyarország az örökös komország”) meghatározottság jelentőségét. Van ugyan pályafüggőség, de van pályamódosítás/pályaalkotás is. A könyv központi „függő változója”: mennyiben és miért sikerült (vagy nem sikerült) az átmeneti országoknak felzárkózniuk a „fejlett Nyugathoz”? Csaba válasza erre: az attól függ. A kezdeti állapot (initial condition) számít, de sokat számít a kormányzat

minősége, az emberi tőke és a polgárok mentalitása (szociológus se mondhatná jobban).

Az első évtizedről Csaba fő állítása: az alapjában véve sikeres volt. Kommentátorok gyakran eltúlozzák a piaci átmenet okozta összeomlást. Csaba fő érve, hogy a szocialista gazdaság teljesítményét sok szerző erősen eltúlozza. A szocialista gazdaság mesterségesen felduzzasztott adataiból könnyű volt összeomlani. Alapjában véve Csabának igaza van. Ugyanakkor a társadalom alsó 50%-ában katasztrofális összeomlás történt, Oroszországban még inkább, de valamennyi posztkommunista országban ez volt a helyzet. Csehország kivételével a várható élettartam – különösen a negyven–hatvan év közötti férfiak között – jelentősen csökkent (Oroszország demográfiatörténeti csúcsot teremtett), s kirobbant a szegénység, hajléktalanság. A társadalom alján nemcsak percepció volt, hogy a helyzet romlik, ott effektív elnyomorodás történt, nem is beszélve most a munkahelyek megszűnéséről és a korai nyugdíjazásról. Ha nem is volt az első évtized annyira rossz, mint azt baloldali kommentátorok szeretnék beállítani, azért elég rossz volt (sokkal rosszabb, mint amit a liberális közgazdászok 1989-ben megjósoltak).

A második évtizedet Csaba mint az elmulasztott évtized korszakát jellemzi. Ekkor lett volna alkalom felzárkózni az Európai Unióhoz, s ez valahogy sikerült Lengyelországnak (az egykori NDK is közelebb került a Nyugathoz – már amennyire), de Oroszország elfecsérelte a magas olajárak korszakát, s Magyarország is stagnáló pályára került. Oroszország esetében Csaba élesen megkülönbözteti a második és harmadik évtizedet (hasonlóképpen cezúrát lát az első és a második Orbán-kormány között).

A második évtized (1999–2008) a nagy lehetőségek korszaka volt. A világ-gazdaság fellendülőben volt (ezt nevezi Csaba a „nagy mérséklet korának”), lehetőség nyílt az Európai Unióhoz való csatlakozásra. A könyv egyik fontos tézise, hogy az a mélyülő, euróvezetté váló EU Közép-Európa felzárkózásának az egyetlen lehetősége („aki kimarad, az lemarad”). Akadtak országok, melyek éltek ezzel a lehetőséggel (a balti államok, Lengyelország, Szlovákia, de még Románia is), Magyarország viszont éppenséggel lemaradt, „éltanulóból sereghajtóvá” vált (s egyébként Oroszország is a „járadékvadászat” csapdájába esett, nem tudta kihasználni a magas olajárakból adódó reformlehetőségeket).

A harmadik évtizedben erősödik az Európai Unió központi szerepe, szemben a nemzetállami szuverenitással, meghatározóvá válik az Európai Unió mélyülése, az euróövezet iránt elkötelezett országok és a szuverenista, illiberális rendszerek közötti szakadék. Az első csoport fő szereplői Szlovákia és a balti államok, a második csoport vezéralakja Magyarország, s persze Oroszország (mely szerintem inkább csak 2012 után lépett erre az útra, bár én az orosz utat inkább 2000-től datálnám). Oroszországot egyébként – szerintem tévesen – „kuvaiti” modellnek tekinti. Tény, hogy Oroszország is, Kuvait is olajfüggő s a szűkös értelemben

járadékvadászó gazdaságok, de Kuvait „felszabadulása” (1991) óta demokrati-
zálódó és az Öböl-monarchiák között a leginkább demokratikusnak nevezhető
állam, míg Oroszország éppen az ellenkező irányba igyekszik. Lengyelországot
is „kifutó modellnek” tekinti (főként a 2015-ös választási eredmények folytán).
S tény, Lengyelországban a PiS – szemben a Fidesszel – politikai hegemoniája
gyenge (a választásokat bármikor elveszítheti), de leszámítva a magyaroktól éle-
sen különböző orosz politikájuktól a Jog és Igazságosság (PiS) és a Fidesz ugyan-
azt a politikai víziót képviselik. Ebben az egyébként imponálóan tágas látókörű
elemzésben egy apró „magyarközpontúságot” vélek felfedezni. Én Csabánál több
rokonságot érzek a magyar és a lengyel, cseh, román, bolgár utak között.

Csaba László kiváló könyvet írt. A könyv kimagaslóan tágas világlátásában,
interdiszciplináris gazdagságában, a reálgazdasági folyamatok gondos elemzé-
sében. Számomra a könyv legfontosabb üzenete a pályafüggőség és pályagazdál-
tás/-teremtés megkülönböztetése. Országok vagy nemzetgazdaságok útja a világ-
ban nem túldeterminált. Az, hogy hova jutunk a világrendszerben, persze függ
attól, hogy honnan indultunk, de sorsdöntő a kormányzás minősége, az emberi
tőke és mentalitás és az értékválasztásaink.

*(Csaba László: Válság gazdaság világ. Adalék Közép-Európa három évtizedes
gazdaságtörténetéhez [1988–2018]. Budapest: Éghajlat Kiadó, 2018, [http://real.
mtak.hu/88727/2/csaba_laszlo-valsag_gazdasag_vilag-beliv.pdf](http://real.mtak.hu/88727/2/csaba_laszlo-valsag_gazdasag_vilag-beliv.pdf))*

Szelényi Iván

a Magyar Tudományos Akadémia
és az American Academy of Arts and Sciences rendes tagja